

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Εισαγωγή

Έκ πρώτης όψεως, ο τίτλος ίσως ξαφνιάζει. Γρήγορα όμως θά διαπιστώσει κανείς την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο επιστημών, της Αρχιτεκτονικής και της Νομικής, κυρίως όσον αφορά την αρχιτεκτονική ως σύμβολο πολιτειακών χαρακτηριστικών. Μοναδικός τρόπος για τί σφαιρική προσέγγιση ενός ζητήματος είναι ή διεπιστημονικότητα και ή διακλαδικότητα. Τά «στεγανά» και οί απόλυτοι διαχωρισμοί μεταξύ των επιστημονικών κλάδων ανήκουν στό παρελθόν.

Κατοικοῦμε τόν κόσμο χτίζοντας τί διαμονή μας και τίς σχέσεις μας. Η κατασκευή αυτή είναι πρωταρχική, αλλά ξεπερνά τί βασική ανάγκη της προστασίας του κορμού από τά στοιχεία της φύσης, για νά αποκτήσει χαρακτήρα κοινωνικό και έν τέλει πολιτικό. Από τίς μελέτες ανθρωπολόγων, στους θλιβερούς τροπικούς και άλλοῦ, ἔχουμε αντιληφθεί από καιρό πώς μιά απλή διάταξη από χορταρένιες καλύβες αποτυπώνει στόν χώρο μιά κοινωνική δομή και μιά διακυβέρνηση. Πολύ περισσότερο όταν χτίζεις τό πολίτευμα ένσυνείδητα, στην πόλη του Ιππόδαμου, όπως λέει ο Άριστοτέλης στα *Πολιτικά*, ή στα Κοινοβούλια της σύγχρονης Δημοκρατίας. Οί πόλεις και τά κτήρια μέσα στίς πόλεις είναι χτισμένα βιβλία, στα όποια διαβάζεις χωρίς λέξεις την κοινωνική δομή και τί διακυβέρνηση. Όταν ή διαδικασία αυτή καθίσταται ένσυνείδητη πρακτική, στους νεότερους χρόνους και τί μοντέρνα εποχή, ή αρχιτεκτονική αναλαμβάνει τί λειτουργική και τί συμβολική κατασκευή των πολιτειακών συσχετισμών μέ νέους κτηριακούς τύπους και έκφραστικές μορφές. Δικαστήρια, Κοινοβούλια, Φυλακές είναι τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα. Τά κτήρια αποτελούν μέσα

«αὐτοπαρουσίασης» τοῦ Κράτους καί πολύ σημαντικά στοιχεία της πολιτειακῆς καί συνταγματικῆς μας πραγματικότητας. Εἶναι γεγονός ἡ περιορισμένη ἐνασχόληση τῶν νομικῶν μέ τή θεματική τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ποῦ νά ὀφείλεται, ἄραγε αὐτό;

Σέ ἕναν ἄκρατο νομικό θετικισμό; Στίς νομικές μας σπουδές, πού εἶναι περισσότερο προσανατολισμένες στά κλασικά νομικά μαθήματα καί λιγότερο στά μαθήματα γενικῆς παιδείας; Στίς ἐπιστημονικές προτεραιότητες τοῦ νομικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται ἴσως περισσότερο γιά τήν κανονιστική ρύθμιση τῆς πραγματικότητας καί λιγότερο γιά τήν κανονιστική δύναμη τῶν συμβολισμῶν; Ἴσως οἱ νομικοὶ πρέπει νά θυμηθοῦν αὐτό πού εἶχε γράψει ὁ Βιτρούβιος τόν 1ο αἰῶνα π.Χ. γιά τοὺς ἀρχιτέκτονες, δηλαδή ὅτι «ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νά εἶναι ἐφοδιασμένος μέ τή γνώση πολλῶν κλάδων σπουδῶν καί μέ διάφορους τρόπους μάθησης» καί ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες πού στόχευαν στήν ἀναζήτηση πρακτικῆς ἰκανότητας χωρίς παιδεία, δέν μπόρεσαν ποτέ νά φτάσουν σέ μιὰ τέτοια θέση ἐξουσίας πού νά ἀνταποκρίνεται στοὺς μύχθους τους, ἐνῶ ὅσοι ἐπαναπαύτηκαν μόνο σέ θεωρίες καί στήν παιδεία, κυνηγοῦσαν προφανῶς τό εἶδωλο καί ὄχι τήν οὐσία. Ἀλλά ὅσοι ἔχουν ἐνδελεχῆ γνώση καί τῶν δύο, σάν ἄντρες καθόλα ὀπλισμένοι, κατέκτησαν τό ἀντικείμενο καί ἀναδείχτηκαν ἀθθεντίες.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνική νομική θεωρία ἀσχολεῖται σέ περιορισμένο βαθμό μέ τοὺς πολιτειακοὺς συμβολισμούς τῆς «δημόσιας» ἀρχιτεκτονικῆς. Ποῦ ὀφείλεται ἄραγε αὐτό; Ἴσως ὀφείλεται στή γενικότερη σχέση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας μέ τόν δημόσιο χῶρο καί τά δημόσια κτίρια. Ὅ,τι δέν περιλαμβάνεται στήν ἰδιοκτησία μας ἀντιμετωπίζεται ἀδιάφορα, ἐχθρικά. Τά σπίτια μας εἶναι προσεγμένα, καθαρά, εὐρύχωρα καί ἴσως πολυτελῆ, γιατί τά αἰσθανόμαστε δικά μας.

Οἱ πολιτειακοὶ συμβολισμοὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς

Ἡ πολεοδομία καί ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν κτηρίων, ἀφ' ἑνός, καί τό συνταγματικό δίκαιο, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἀντικείμενα πού σχετίζονται μεταξύ τους, Ὁ Ἰωάννης Δεσποτόπουλος, κορυφαῖος Ἑλληνας ἀρχιτέκτονας τοῦ Μεσοπολέμου, ἀναφέρει:

«Ἡ πολεοδομική, προκύψασα ἐκ τῶν... πρωταρχικῶν νόμων πού διέπουν τήν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζει ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει διαμορφώσεις, ἀναλόγως τῶν ἀρχῶν καί νόμων τῶν κυριαρχούντων κοινωνικῶν συστημάτων, προσηρμοσμένας πρὸς κλιματικές καί ἰδιαίτερας πνευματικές συνθήκας τῶν

ομάδων... Ἐκαστον κοινωνικό σύστημα ἔχει ἴδιον πνευματικόν πολιτισμόν ἐπιδρῶντα χαρακτηριστικῶς ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν πόλεων. Οὕτω κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν κοινωνικῶν συστημάτων νέα πνευματικά καὶ τεχνικά ἀρχαὶ ἀνακύπτουν, ἀποτελοῦσαι τὴν βᾶσιν δημιουργίας ἢ διαμορφώσεως τῶν πόλεων».

Ἡ ἱστορική ἀναδρομὴ σπὴν ἀρχαιότητα μᾶς δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης εἶχε χαρακτηρίσει τὴν πολιτικὴ ὡς ἀρχιτεκτονική, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ πολιτικὴ σπὴν κοινωνία καθορίζει τὸ βασικὸ περιγύρασμα τοῦ βίου μας, ὅπως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὰ κτίρια. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ προσφέρεται κατ' ἐξοχὴν γιὰ συμβολισμούς πού ἀφοροῦν τὶς δημόσιες λειτουργίες, δεδομένου ὅτι εἶναι ἡ πῶ «δημόσια» ἀπὸ ὅλες τὶς τέχνες (ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι βλέπουν τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τῶν κτηρίων).

Ὁ Wolfgang Müller-Wiener μᾶς ἀναφέρει ὅτι σπὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀρχικὰ τὸν ρόλο τοῦ ἀναθέτη τῶν οἰκοδομικῶν ἔργων τὸν εἶχαν κυρίως οἱ ἰδιῶτες, τὸν 5ο αἰ., πού ἀρχίζει ἡ μετάβαση στοῦ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἀντικαταστάθηκαν τὰ μεμονωμένα ἄτομα, ὡς ἀναθέτες, ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν, τοὺς ὁποίους τώρα ἀντιπροσωπεύει ἡ βουλὴ ἢ τὰ δημόσια ὑπηρεσιακὰ συμβούλια, τὰ ὁποῖα καὶ διορίζαν συγκεκριμένες οἰκοδομικὰς ἐπιτροπές...

Ὁ Ἴπποδάμιος, ὁ ἀρχιτέκτονας, πολεοδόμος καὶ φιλόσοφος τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας πραγματεύεται τὶς βασικὰς ἀρχὰς τῆς πολιτειακῆς ὀργάνωσης. Ὑπῆρξε ὁ θεμελιωτὴς τοῦ πολεοδομικοῦ συστήματος μὲ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα καὶ τὶς καθέτως τεμνόμενες ὁδοὺς. Μὲ βᾶσιν τὸ ρυμοτομικὸ αὐτὸ σύστημα ὀργανώθηκαν πολεοδομικὰ σπὴν ἀρχαιότητα ἡ Μίλητος, ὁ Πειραιᾶς, ἡ Ρόδος καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ εἶναι γνωστὸ ὡς «ἰπποδάμειο». Ἔχει σαφῆ δημοκρατικὰ χαρακτηριστικά, ἀφοῦ θέτει τὴν «ἀγορὰ τοῦ δήμου» ὡς κέντρο τῆς πολεοδομικῆς ὀργάνωσης.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν πολιτειακῶν χαρακτηριστικῶν. Ἀρκεῖ μόνο νὰ σκεφθεῖ κανεὶς τὸ πῶς εἶναι διαμορφωμένες οἱ αἵθουσες συνεδριάσεων τῶν Κοινοβουλίων τῶν διαφόρων χωρῶν. Γιὰ παράδειγμα, ὁ κλασικὸς τύπος τοῦ ἡμικυκλικοῦ Κοινοβουλίου (ὅπως τὸ ἑλληνικὸ) ἐκπέμπει διαφοροτικὰ μηνύματα ἀπὸ τὸ κυκλικὸ Κοινοβούλιο στοῦ ὁποῖο δέν νοεῖται, σὲ χωροταξικὸ ἐπίπεδο, «δεξιὰ», «κέντρο» καὶ «ἀριστερά».

Ἄλλοι συμβολισμοὶ θὰ ἀναζητηθοῦν στοῦ βρετανικοῦ Κοινοβουλίου τῶν δύο ἀντιμέτωπων πτερύγων πού ἀντιπροσωπεύει μὲ τὸν πῶ ἑναργῆ τρόπο τὴ διαπάλη συμπολίτευσης καὶ ἀντιπολίτευσης γιὰ τὴ διατήρηση ἢ τὴν κατάληψη τῆς

έξουσίας, και άλλοι συμβολισμοί στο Κοινοβούλιο-«σχολική τάξη» που προσδιάζει περισσότερο σε αυταρχικά καθεστώτα.

Τά κτήρια φανερώνουν πολλά για τις ατομικές ελευθερίες και τά κοινωνικά δικαιώματα. Τά δικτατορικά καθεστώτα προσπαθούν να επιβάλλουν ένα αρχιτεκτονικό στίλ, παραβιάζοντας έτσι την ελευθερία της τέχνης.

Δυστυχώς όμως αυτό δεν είναι χαρακτηριστικό μόνον των δικτατορικών καθεστώτων.

Ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Donald Trump με ένα διάταγμα με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Promoting Beautiful Federal Civil Architecture», υποχρέωσε να κτιζονται τά όμοσπονδιακά κτήρια σε νεοκλασικό ή, τουλάχιστον, παραδοσιακό ρυθμό.

Στήν Ελλάδα του Μεσοπολέμου, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου, αρχίζει τό πρόγραμμα της ανέγερσης των σχολικών κτηρίων τό όποιο υλοποιείται τί δεκαετία του 1930, δηλαδή την εποχή της ανόδου των κοινωνικών δικαιωμάτων και της κατοχύρωσής τους σε ευρωπαϊκό και σε έθνικό επίπεδο (γερμανικό Σύνταγμα Βαϊμάρη, Έλληνικό Σύνταγμα 1927).

Οί διαδρομές της ελληνικής Βουλής.

Άπό τό τζαμί στην έκκλησία και τελικά στά Παλιά Άνάκτορα.

Ή μερική αυτόνομία της αρχιτεκτονικής απέναντι στο πολίτευμα

Είναι προφανής ή σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και τό πολίτευμα χωρίς όμως νά παραβλέψουμε την αυτόνομία των δύο πεδίων και νά θεωρήσουμε ότι υπάρχει μιά εύθεια «νομοτελειακή» σχέση μεταξύ τους. Διαπιστώνουμε ότι «ό χρόνος της πολιτικής ιστορίας και ό χρόνος της τέχνης δεν ταυτίζονται, άκόμη και όταν ή τέχνη εικονογραφεί ή σχολιάζει την πολιτική ιστορία». Ένα πολίτευμα δεν γίνεται δημοκρατικό ή δικτατορικό μόνο από τά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και τί χρήση των δημόσιων κτηρίων ούτε ή αρχιτεκτονική αποτυπώνει «γραμμικά» τό έκάστοτε πολίτευμα.

Ή αρχιτεκτονική δεν είναι ό καθρέφτης της κοινωνίας αλλά μόνο μιά από τις υπηρεσίες που είναι αναγκαίες στην κοινωνική ζωή. Στόχος δεν είναι ή επινόηση της μορφής, αλλά ή μεταβολή, με αυτή τί μορφή, της πορείας που ακολουθεί ή καθημερινή ζωή όλων των ανθρώπων.

Ή πρώτη ελληνική βουλή λειτουργησε στο τζαμί του Αγά Πασά στο Ναύπλιο. Στή συνέχεια (1827-1828) μεταφέρθηκε στην Μητρόπολη της Αίγινας και

σήμερα φιλοξενείται στα παλαιά Άνάκτορα πού συμβολίζουν τό μοναρχικό πολίτευμα. Τό γεγονός ότι μετατράπηκαν κτήρια πού συμβολίζουν μοναρχικά καθεστώτα σέ κτήρια πού διαφυλάσσουν τά δημοκρατικά ιδεώδη δέν τό συναντάμε μόνο στήν έλληνική πραγματικότητα αλλά και σέ άλλες χώρες. Ό Παναγιώτης Τουρνικιώτης (2020) αναφέρει ότι τό παλάτι του Λούβρου μετά τί Γαλλική Έπανάσταση μετατράπηκε σέ μουσείο, τό όποιο στέγασε τίς βασιλικές συλλογές και άλλα έκκλησιαστικά και ιδιωτικά έργα για νά χρησιμοποιηθούν στή μόρφωση του λαού. Άκόμη, αναφέρει ότι τό κοινοβούλιο λειτουργεί σέ κτήρια μοναρχικού καθεστώτος πού ύστερα από μετατροπές χρησιμοποιήθηκαν για νά στεγάσουν τίς δημοκρατικές αρχές χωρίς νά γίνουν παρεμβάσεις, όπως έγινε στό Palais Bourbon στό Παρίσι, τό όποιο ανακηρύχθηκε σέ δημόσιο κτίμα τό 1971 και από τό 1975 φιλοξένησε τί Βουλή των Πεντακοσίων. Κατόπιν, πολλά δημόσια κτήρια πού οικοδομήθηκαν στήν εποχή του Μουσολίνι στήν Ιταλία, δέν κατεδαφίστηκαν μετά τί συντριβή του, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για άλλο σκοπό. Δέν ήταν λίγα και αυτά πού αποπερατώθηκαν όταν έληξε ό Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Συνήθως ό συμβολικός χαρακτήρας ενός κτηρίου αλλάζει στό πέρασμα των χρόνων ακόμη και έξ αιτίας της όνομασίας του. Παράδειγμα αποτελεί τό πολιτιστικό κέντρο Ζώρζ Πομπιντού στό Παρίσι, τό όποιο παρ' ότι ξεκίνησε νά χτίζεται μετά τήν ταραγμένη περίοδο του 1968 και ξεχωρίζει για τόν καινοτόμο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, μετασχηματίστηκε σέ σύμβολο του συντηρητικού Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας. Τό πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα όμως πού μας ύποδεικνύει τό πως ένα κτήριο αλλάζει τί χρήση του μας τό αναφέρει ό Ιωάννης Δεσποτόπουλος Α. (1997). Παράδειγμα είναι ό Ίππόδρομος της Κωνσταντινούπολης ό όποιος, ενώ αρχικά προοριζόταν για τί διεξαγωγή των ίπποδρομιών, στή συνέχεια μεταβλήθηκε σέ άτυπη «Βουλή» πού σηματοδοτούσε όλες τίς πολιτικές εξελίξεις στή Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ό ίππόδρομος ήταν ένας δημόσιος χώρος, στόν όποιο ύλοποιούνταν μέ τελετουργικό τρόπο θεάματα και άγώνες. Έκει ό λαός, πού ήταν χωρισμένος σέ Πράσινους και Βένετους, άσκούσε τά πολιτικά του καθήκοντα. Ό ίππόδρομος ήταν μία ιδιαίτερη μορφή κοινοβουλίου, όπου διαδραματιζόνταν πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες.

Έξάλλου, τά κτήρια παίρνουν νόημα από τό πλαίσιο στό όποιο εντάσσονται. Αυτό πού συμβολίζει διαχρονικά τήν αρχαία Έλληνική Δημοκρατία είναι ό ναός του Παρθενώνα, ενώ θά έπρεπε νά προβάλλεται ως σύμβολο Δημοκρατίας ή Πνύκα, όπου εκεί συνεδρίαζε ή Έκκλησία του Δήμου (Τουρνικιώτης 2020).

Η άξεπέραστη αρχιτεκτονική άξία του Παρθενώνα κυριαρχεί σέ τέτοιο βαθ-

μό, ώστε να προβάλλεται νοερά μπροστά μας ο Παρθενώνας ως σύμβολο της Αρχαίας Έλληνικης Δημοκρατίας. Είτε πρόκειται για κτήρια με επιβλητικά σχήματα και κατασκευές σύγχρονης εποχής είτε πρόκειται για κτήρια περασμένων αιώνων, οι αρχιτέκτονες της εκάστοτε εποχής προσφέρουν δείγματα σύγχρονης τέχνης. Γίνεται αντιληπτό ότι τα σύγχρονα κτήρια ακολουθούν το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.

Στις μέρες μας όλοι παραδέχονται ότι οι πολυκατοικίες έχουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την αρχιτεκτονική καταστροφή της Αθήνας. Ωστόσο ο Ήλιος Ήλιου τό 1937, στο κείμενο «κουτιών εγκώμο» θεωρεί ότι η έν λόγω αρχιτεκτονική της Αθήνας ακολουθούσε πιστά τους ρυθμούς της εποχής. Επίσης, πίστευε ότι οι πολυκατοικίες χιζόνταν σέ μοντέρνο ρυθμό στά μέσα του 20ου αιώνα. Ο Ήλιος Ήλιου κατανοούσε την εποχή του, όλες τις εποχές και τους ρυθμούς. Όποιος δέν ένιωθε τό σφυγμό της εποχής του, δέν ένιωθε και την τέχνη από τις άλλες εποχές. Υπερασπιζόταν σθεναρά τί σύγχρονη πολυκατοικία και τί μοντέρνα κατασκευή, έστω και αν αυτή εκφραζόταν μέ «κουτιά». Τά κτήρια βέβαια πολλές φορές δέν άποτελούν προϋπόθεση για να ψηφιστεί ένα σύνταγμα. Έτσι, τό τελειότερο Σύνταγμα της Τροιζίνας τό 1827, σύμφωνα μέ τόν Άλέξανδρο Σβώλο (1998) δέν είχε στέγη. Δέν ψηφίστηκε σέ κάποιον κτήριο αλλά στήν ύπαιθρο, σύμφωνα μέ την άφιγήση του Νικόλαου Δραγούμη (1879) στίς Άναμνήσεις του.

Κτήρια και πολίτευμα

Η δημοκρατία είναι τό πολίτευμα όπου η έξουσία πηγάζει από τόν λαό, άσκειται από τόν λαό και ύπηρετεί τά συμφέροντά του. Κεντρικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας είναι η λήψη άποφάσεων μέ ψηφοφορία των πολιτών ή των αντιπροσώπων τους. Κατά τόν Άριστοτέλη, είναι τό πολίτευμα στο οποίο έπικρατούν οι άποψεις της πλειοψηφίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι πολίτες της μειοψηφίας δέν έχουν και αυτοί τά ίδια δικαιώματα. Οι ένέργειες όλων των πολιτών περιορίζονται μέσα σέ όρισμένα όρια. Τά όρια αυτά στίς δημοκρατίες τά καθορίζουν οι νόμοι και δέν πρέπει να τά υπερβαίνει κανείς. Στή δημοκρατία η δημόσια διοίκηση είναι φιλική στόν πολίτη και πρραστατεύει τά δικαιώματά του.

Τά χαρακτηριστικά αυτά του δημοκρατικού πολιτεύματος προβάλλονται και σέ αρχιτεκτονικό επίπεδο.

Τά «μετρημένα» δημόσια κτήρια που δέν επιβάλλονται στόν χώρο, εκφράζουν τόν αυτοπεριορισμό της κρατικής έξουσίας, σέ αντίθεση μέ τά όγκώδη

δημόσια κτήρια πού υποδηλώνουν τήν κρατική αυθεντία και ύπεροχί έναντι του πολίτη και είναι πρόσφορα νά προκαλέσουν τό δέος. Τά ογκώδη κτήρια αποτελούν κοινή συνισταμένη των δικτατορικών καθεστώτων, από τήν εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία και τί φασιστική Ίταλία μέχρι τί Σταλινική Σοβιετική Ένωση.

Άλλά και στίς μοναρχίες ή ύπεροχί του μονάρχη έναντι του πολίτη εκφράζεται μέ τόν μεγάλο κτηριακό όγκο των ανακτόρων, πού συνήθως συνδυάζεται μέ τόν πολυτελή διάκοσμο. Τό παλάτι βρίσκεται στό επίκεντρο, τό όποιο θά πρέπει νά είναι επιβλητικό και νά ξεχωρίζει ως αρχιτεκτονική έκφραση τής ύπεροχίς του «έλέφ Θεού» μονάρχη.

Τό άλλοτινό παλάτι του Όθωνα (τό σημερινό κτήριο τής Βουλής των Ελλήνων) είναι τό μεγαλύτερο σέ έμβαδό και όγκο κτήριο τής Αθήνας. Τά ογκώδη δημόσια κτήρια τά συναντούμε και σέ καθεστώτα πού δέν είναι δικτατορικά, αλλά θά μπορούσαν νά χαρακτηριστούν αυταρχικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ή Τουρκία του Έρντογάν μέ τό προεδρικό μέγαρο. Τό κτήριο αυτό γνωστό και ως «Λευκό Σεράι», έχει έμβαδό 300.000 τ.μ. και είναι 30 φορές μεγαλύτερο από τόν Λευκό Οίκο τής Ουάσιγκτον.

Είναι γεγονός ότι ογκώδη και μεγαλοπρεπή δημόσια κτήρια υπάρχουν και στίς δημοκρατίες. Άπαραίτητη βέβαια προϋπόθεση είναι στίς αληθινές δημοκρατίες ή μετριοπάθεια και ό αυτοπεριορισμός τής κρατικής έξουσίας νά αποτυπώνονται και σέ αρχιτεκτονικό επίπεδο. Η σχέση δημοκρατίας και κτηριακού όγκου είναι αντιστρόφως ανάλογη.

Όσο πιό αληθινό είναι τό επίπεδο τής δημοκρατίας, τόσο πιό «ταπεινό» είναι τό κτήριο του Κοινοβουλίου.

Ό Le Corbusier αναφέρει: «Τό φυσικό μέγεθος του ανθρώπου πρέπει νά χρησιμεύει ως βάση για όλες τές κλίμακες πού θά σχετίζονται μέ τί ζωή και τές διάφορες λειτουργίες τής ύπαρξης. Κλίμακα μεγεθών πού θά εφαρμοστούν στίς επιφάνειες ή στίς αποστάσεις, κλίμακα των αποστάσεων πού θά λογίζονται στή σχέση τους μέ τό φυσικό βάδισμα του ανθρώπου, κλίμακα των ώραίων πού πρέπει νά προσδιορίζονται μέ ύπολογισμό τής καθημερινής διαδρομής του ήλιου».

Ός εκ τούτου, ή ανθρώπινη κλίμακα πρέπει νά τηρείται και για τά δημόσια κτήρια, τά όποια προορίζονται νά εξυπηρετούν τόν άνθρωπο-πολίτη και όχι τόν άνθρωπο-υπάηκοο.

Ό Παναγής Ψωμόπουλος γράφει: «Ό,τι ωραιότερο υπάρχει σ' αυτόν τόν τόπο –και στούς άλλους τόπους από άποψη αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας– δέν είναι κατ' ανάγκη αποτέλεσμα συνδυασμού ύψηλης τεχνολογίας και μεγά-

λων επενδύσεων. Οί συνθήκες αυτές, και όταν ακόμα είναι αναγκαίες, δέν είναι ικανές. Ίσχυει και έδω ό,τι σέ κάθε τέχνη. Άπαιτείται πλῆθος άλλων προϋποθέσεων. Κύρια θέση σ' αυτές τίς προϋποθέσεις κατέχει ή ανθρώπινη κλίμακα... Ή ανθρώπινη κλίμακα και τό μέτρο ίσχυσε πάντα και χαρακτήρισε τήν έλληνική δημιουργία στίς έπιτυχημένες στιγμές του Έλληνισμού».

Ό Παναγιῆς Ψωμόπουλος συνεχίζει μέ αναφορά στόν Παναγιώτη Μιχελί: «Άς θυμηθοῦμε και τόν Μιχελί: άν συγκρίνετε τόν Άγιο Πέτρο τῆς Ρώμης... μέ τήν Άγία Σοφία στήν Κωνσταντινούπολη, θά δείτε ότι τό ένα μνημείο είναι κτήριο πολυτελές και τεράστιο αλλά εκτός κλίμακος, ενώ τό άλλο είναι μετρίου μεγέθους και εξωτερικά όχι τόσο έλικυστικό. Όταν βιώσει όμως κανείς τόν εσωτερικό χώρο, ή Άγία Σοφία είναι μεγίστη και ό τροῦλος της ένας άπειρος οὐρανός, ενώ μέσα στόν Άγιο Πέτρο δέν ξέρεις άν είναι μεγάλος ή μικρός παρά μόνο όταν τόν συγκρίνεις μέ τό μέγεθος του ανθρώπου. Ό χώρος τότε γίνεται τεράστιος. Ό άνθρωπος όμως γίνεται ελάχιστος, αισθάνεται συνθλιβόμενος, χωρίς ανάταση».

Ή τήρηση του μέτρου ως αρχιτεκτονική προβολή δημοκρατίας, άφορᾶ τί νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική έξουσία. Τά χαρακτηριστικά μᾶς σύγχρονης και δικαιοκρατικής δικαιοσύνης δέν συμβαδίζουν μέ μνημειώδη δικαστικά μέγαλα, στά όποια χάνεται ή μοναδικότητα και ή αὐταξία του κάθε πολίτη. Ή Άμαλία Κωστάκη στό βιβλίο της για τί στέγαση τῆς δικαιοσύνης μᾶς παρουσιάζει ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα για τίς αρχιτεκτονικές διαστάσεις τῆς αντίληψης περί δικαιοσύνης. Άφορᾶ τήν άνέγερση του κτηρίου του Άρείου Πάγου στήν Λεωφόρο Άλεξάνδρας.

Τόν Οκτώβριο του 1968 προκηρύχθηκε ό αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για τό κτήριο από τόν ύπουργό δικαιοσύνης τῆς δικτατορίας του Άπριλίου 1967, συνταγματολόγο, καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ήλία Κυριακόπουλο. Ό θεμέλιος λίθος τέθηκε τήν 21η Άπριλίου του 1972 και τό κτήριο έγκαινιάσθηκε επί δημοκρατίας, τόν Φεβρουάριο του 1981. Ό αρχιτέκτονας Δημήτρης Τριποδάκης προσέφυγε στό Συμβούλιο Έπικρατείας κατά των άποτελεσμάτων του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού. Μέ τήν υπ' άρ. 1014/1971 άπόφαση του Συμβουλίου τῆς Έπικρατείας ή αίτηση άκύρωσής του άπορρίφθηκε.

Παραθέτω μερικά άποσπάσματα, από όσα αναφέρονται στό δικόγραφο τῆς αίτησης άκύρωσης, τό όποιο ύπογράφει ως πληρεξούσιος δικηγόρος ό Ήλιος Παρασκευᾶς: «Έκ τῆς διεθνούς βιβλιογραφίας προκύπτει ότι τά σύγχρονα Δικαστικά κτήρια ή Συγκροτήματα δέν είναι πλέον μέγαλα, αλλά σύγχρονα Δικαστικά κτήρια λιτά, σοβαρά, αὐστηρά άνευ στόμφου, αλλά μέ σοβαρότητα, άπλότη-

τα καί ἄνευ οὐδεμιᾶς προθέσεως ὑπογραμμίσεως γοίτρου ἢ ἐπιβολῆς ἀλλά μόνον τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ μέτρου. Ἡ ὡς ἄνω ἀντίληψις κυριαρχεῖ κατὰ κανόνα. Μεμονωμένες ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦν τό Μουσολίνειον Δικαστικόν Μέγαρον τοῦ Μιλάνου χαρακτηριστικόν πολιτικόν Ἀρχιτεκτόνημα καί τό Ἀποικιακόν Δικαστικόν Μέγαρον εἰς Καντούνα τῆς Δ. Ἀφρικῆς, τό ὁποῖον ἔκτισε ἡ πάλαι ποτέ Ἀγγλική Αὐτοκρατορία μέ τίν περί γοίτρου ἀντίληψιν της... Ἡ ἀλλαγὴ πρέπει νά σημαίνει καί καθολικὴν προσαρμογὴν καί ἔκφρασιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος ἐν τῷ συνόλῳ της. Προσαρμογὴν κατὰ τὴν βασικὴν συνθετικὴν σκέψιν, προσαρμογὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν δομίσεως, ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὰ ἐμπόδια εἰς τὸν φωτισμόν, εἰς τὸν ἀερισμόν τῶν χώρων ἐργασίας, ἀσφάλεια εἰς τὰ κτήρια, σοβαρότητα, εὐλικρίνεια, συνέπειαν, μέτρον».

Ἐπίλογος

Τὰ κτήρια χρησιμοποιοῦνται ὡς σύμβολα. Τὰ κτήρια, ἰδίως τὰ δημόσια, δέν κατασκευάζονται καί δέν χρησιμοποιοῦνται μόνο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν βιοτικῶν μας ἀναγκῶν, δηλαδή γιὰ τὴν στέγαση καί τὴν ἐργασία μας. Χρησιμοποιοῦνται συχνά ὡς σύμβολα καί ὡς μέσα «αὐτοπαρουσίασης» τοῦ Κράτους. Ἡ λέξις «σύμβολο» προέρχεται ἀπὸ τό ρῆμα «συμβάλλω», δηλαδή τοποθετῶ μαζί τό ὄρατό μέ τό μή ὄρατό, τό ὑλικό μέ τό ἄυλο. Συμβολικὴ λειτουργία ἐκπληρῶνουν ὅλα τὰ κρατικά σύμβολα, ὅπως τό ἐθνόσημο, ἡ Σημαία, τὰ παράσημα καί ἡ σφραγίδα τοῦ Κράτους. Κάθε φορά πού ἐπικρατεῖ μιὰ ἐπανάστασις, γκρεμίζει τὰ σύμβολα τοῦ προηγούμενου καθεστώτος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν κτηρίων (πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ) μπορεῖ νά συμβολίσει πολιτειακά χαρακτηριστικά μέ τὸν δικό της, μοναδικό τρόπο. Τὰ κτήρια τὰ βλέπουμε καθημερινά σέ κάθε βῆμα μας καί, συνεπῶς, εἶναι πιό «κοντινά» καί πιό οἰκεία σέ ἐμᾶς, στοιχεῖο πού αὐξάνει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς συμβολικῆς τους λειτουργίας. Ἐπομένως τὰ κτήρια ὡς σύμβολα πολιτειακῶν χαρακτηριστικῶν εἶναι πολὺ σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς πολιτειακῆς καί συνταγματικῆς μας πραγματικότητος.

Βιβλιογραφία

Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια* 1094a: «δόξειε δ' ἂν τῆς κυριωτάτης καί μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς. Τοιαύτη δ' ἡ πολιτικὴ φαίνεται· τίνας γάρ εἶναι χρεῶν τῶν ἐπιστημῶν ἐν ταῖς πόλεσι».

Wolfgang Müller-Wiener, *Ἡ ἀρχιτεκτονική στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα* (μεταφρ. Μπάριμπα-ρα Σμίτ-Δούνα), ἐκδ. University Studio Press, 1995, σ. 18 ἐπ.

Τουρνικιώτης Π., *Πόλη – Δημοκρατία – Αρχιτεκτονική*. Ἴδρυμα γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴ Δημοκρατία, 2020, σσ 24-30.

Δεσποτόπουλος Ἰ., *Ἡ Ἱδεολογική δομὴ τῶν πόλεων* (μεταφρ. Κωνσταντῖνος Σερραῖος), Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Ἐθνικοῦ Μετσόβειου Πολυτεχνείου, 1997, σ. 66.

Ἡλιοῦ Ἡ., *Κριτικά κείμενα γιὰ τὴν τέχνη 1925-1937. Πῶς γράφεται στὴν Ἑλλάδα ἡ κριτική, πῶς γράφεται ἡ ποίηση στὴν Ἑλλάδα. Κουτιῶν Ἐγκώμιο*, Θεμέλιο, 2005.

Σβώλος Α., *Ἡ συνταγματική ἱστορία τῆς Ἑλλάδας*. Στοχαστὴς, 2η ἐκδοσι, 1997, σ. 57.
Δραγούμης Ν., *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*. 2η ἐκδοσι, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Χ. Ν Φιλαδελφείως, 1879, σ. 35.

Πρβλ. τὴ σύγκριση τῆς Ἀμαλίας Κωτσάκη ὅσον ἀφορᾶ δύο σχέδια Δικαστικοῦ Μεγάρου στὴν Ἀθήνα, καὶ τὰ δύο ἐπὶ κυβερνήσεων Ἐλευθερίου Βενιζέλου, *Ἡ στέγαση τῆς δικαιοσύνης. Ἀθήνα 1834-2014. Πόλη – Πολιτική-Αρχιτεκτονική*, ἐκδ. Νομικὴ Βιβλιοθήκη 2017, σ. 98.

Βλ. Aram Mattioli, 'Edificare per il fascismo'. Macht und Architektur in Mussolinis Italien, *Geschichte und Region* 17, 2008, σ. 17 ἐπ. Καὶ ἰδίως σ. 22 ἐπ. ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ δραστικὰ μέσα προπαγάνδας τοῦ ἰταλικοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος μαζί μὲ τὴ ραδιοφωνία καὶ τὸν κινηματογράφο (διαθέσιμο σὲ <https://storiaeregione.eu/attachment/get/up/204/14715254479387.pdf>).

Διονύσης Ζίβας, *Αρχιτεκτονικός ὁδηγὸς Ἀθηνῶν*, Πολιτιστικὸ Ἴδρυμα Ὀμίλου Πειραιῶς, 2012, σ. 48.

LeCorbusier, *Ἡ Χάρτα τῶν Ἀθηνῶν* (μετάφρ. Σταῦρος Κουρεμένος, εἰσαγωγή- ἐπιμ. Γιώργος Σημαιοφορίδης- ἐπιμέτρο Γιώργος Κανδύλης- Ἀριστομένης Προβελέγγιος), 2η ἔκδ., ἐκδ. Ἔψιλον, 2003, σ. 100.

Παναγιῆς Ψωμόπουλος, «Ἡ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τῆς οἰκιστικῆς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο», σέ: Παναγιῆ Ψωμόπουλο, *Θέματα οἰκιστικῆς. Θεωρήσεις καὶ προτάσεις. Ὀμιλίες 1962-2011*, ἐκδ. Εὐρασία, 2019, σσ. 145, 151-152.

Ἀμαλία Κωτσάκη, *Ἡ στέγαση τῆς δικαιοσύνης. Ἀθήνα 1834-2014. Πόλη- Πολιτική-Αρχιτεκτονική*, ἐκδ. Νομικὴ Βιβλιοθήκη 2017, σ. 146 ἐπ.